

ŞÜKRÜ KAYA'NIN DOĞU VE GÜNEY VİLAYETLERİ GEZİSİ VE SONUÇLARI

ŞÜKRÜ KAYA'S EASTERN AND SOUTHERN PROVINCES TRIP AND RESULTS

Resul KÖSE* Öz

Şükrü Kaya, 1927 yılından 1938 yılı sonuna kadar Dâhiliye Vekilliği görevinde bulunmuş ve çok önemli işlere imza atmıştır. Bu çalışmada Şükrü Kaya'nın 1931 yılında gerçekleştirdiği Doğu ve Güney vilayetleri gezisi ve sonuçları işlenmiştir. Gezi sonrasında hazırlanan Dersim ve Kaçakçılık raporları Hükümet tarafından ciddiyle ele alınmış ve raporlardaki öneriler hemen uygulama safhasına konulmuştur. Raporlardaki öneriler doğrultusunda 1935 yılında Tunceli ıslahat programı başlatıldı. 1918 sayılı Kaçakçılık Kanunu çıkarıldı. Şükrü Kaya, Dâhiliye Vekilliği görevi boyunca bu ıslahat programı ve kaçakçılık meselesinin takipçisi olmuştur. Şükrü Kaya, programın başarıyla sürdürülmesi ve kaçakçılığın o dönem azalmasında çok etkili olmuştur. Çalışmada arşiv belgeleri, dönemin gazeteleri ve diğer kaynaklardan istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Şükrü Kaya, Doğu ve Güney vilayetleri gezisi, Dersim raporu, Kaçakçılık raporu, Tunceli ıslahat programı, Kaçakçılık Kanunu.

Keywords

Şükrü Kaya, an investigative visit to the Eastern and Southern regions, Dersim report, Smuggling report, Tunceli reform program, Smuggling Law

Abstract

Şükrü Kaya served as the Minister of Internal Affairs from 1927 to the end of 1938 and he conducted very important works. In this study, Şükrü Kaya's investigative tour to the Eastern and Southern regions in 1931 and its results were discussed. The Dersim and Smuggling Reports prepared after the visit was taken seriously by the Government and the recommendations in the reports were immediately put into the implementation phase. In line with the recommendations in the reports, the Tunceli reform program was initiated in 1935, and Smuggling Law, No 1918, was enacted. Şükrü Kaya has been a follower of this reform program and the issue of smuggling during his duty as the Ministry of Internal Affairs. Şükrü Kaya was very effective in the successful continuation of the program and the decrease in smuggling during that period. Archive documents, newspapers of the period, and other sources were used in the study.

* Öğr. Gör. Dr., Sağlık Bilimleri
Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve
İnkılâp Tarihi Bölümü
resul_kose80@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-4658-6778
İstanbul/TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 28/09/2020

Kabul Tarihi: 08/06/2021

GİRİŞ

1931 yılının sonbaharında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bir ay süren Doğu ve Güney vilayetleri gezisi iki önemli sonucu doğurmuştu. Bunlardan biri Osmanlıdan beri süregelen Dersim meselesinin halledilip merkezi otoritenin bölgede güçlendirilmesi hedefine dair yazılan rapor, diğeri ise o tarihlerde dünyada ve Türkiye'de yaşanan ekonomik buhran içinde milli ekonomiyi kemiren kaçakçılık sorununun çözümü için hazırlanan rapordur. 11 Kasım 1938'e kadar Dâhiliye Vekilliği görevinde bulunan Şükrü Kaya bu iki meselenin takipçisi olmuştur. Bu çalışmada bahsi geçen iki mesele hakkında Kaya'nın hazırladığı raporlar ile raporların ardından takip edilen politikalar ve yapılan icraatlar değerlendirilecektir. Ancak çalışmanın esasına girmeden evvel Dersim meselesinin geçmişine ve ilgili kısımda da ekonomik buhranın Türkiye ekonomisine etkilerine ana hatlarıyla bakmak, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1936 yılına kadar Dersim bu tarihten sonraki adıyla da Tunceli vilayetinin topraklarının %70'ini dağlar, % 25'ini platolar, % 5'ini ise ovalar ve düzlükler oluşturmaktadır (Zelyut, 2013, s. 35). Dersim, Osmanlı'nın son yılları ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında genelde asayiş sorunlarıyla devletin gündemini meşgul etti. Buradaki isyanlar 1939 yılında tamamen sonlandı. Bölgede çıkan onlarca isyan ya da huzursuzluğu tarihi olayların ortak bir özelliği olarak tek bir sebebe bağlayamayız. Meseleye bu şekilde yaklaşmak taraflı bir yaklaşımın sonucudur. Bu şekildeki yaklaşımlardan en çok bilineni, isyanların Kürt bağımsızlığı hedefiyle çıkarıldığı iddialarıdır.¹ Ancak mesele tarafsız bir gözle ele alındığında çok yönlü olduğu görülecektir. Dersim'de yaşanan huzursuzluk ya da isyanların sebeplerini öncelikle bölgenin Osmanlı idaresine girmesinden sonra yüzyıllar boyu kendine has bir idare tarzıyla yönetilmesi, bu durumun Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyet Türkiye'sinde kaldırılmak istenmesine bağlayabiliriz. Bölgede merkezi otoritenin güçlenmesinden rahatsızlık duyan ve kendisine mütegalibe denilen ağa, seyit ve şeyh zümresi de isyanların planlayıcıları olmuştu. Bölge halkının eskiden beri vergi ve askerlik gibi mükellefiyetlere sıcak bakmaması da sebepler arasında yer almıştı. Bir diğer huzursuzluk sebebi bölge insanının önemli bir kısmının coğrafi şartlardan dolayı geçimini sağlayamayıp civar kazalara saldırarak çapulculukla maişetini sağlamaya çalışmasıydı. Bu sebeplere son dönemde yabancıların kışkırtmasıyla Kürtçülük düşüncesi de eklenmişti (Köse, 2019, s. 115-116).

Dersim'de Hükûmet nüfuzunun başlangıcı, Dersim'in 1880'de vilayet statüsüne kavuşturulmasıyla başladı. Ancak Dersim, 1888'de tekrar mutasarrıflık hâline getirildi (*Dersim*, t.y., s. 56-57).

Osmanlı son döneminde, çapulculuk yapan Dersimliler üzerine 1907, (*Dersim* t.y.: 140-143) 1908 (*Dersim*, t.y., s. 148-155) ve 1909 (*Dersim*, t.y., s. 158-161) yıllarında askeri hareketler düzenlenmiş olmasına rağmen bölgedeki sorunlar tamamen çözülememiş ve I. Dünya Harbi'ne kadar böyle gelinmişti. I. Dünya Harbi'nde Balabanlı, Kureyşanlı

¹ Bu görüşe sahip bazı yayınlar için bkz. (Beşikçi, 1990; Arfa, 1968; Bois, 1966; Sasuni, 1992).

ve Koçuşığı aşiretleri (*Dersim*, t.y., s. 162-163) bağımsız "Kürdistan üzerine" Ruslar ile münasebet kurdu. Ancak Osmanlının bu münasebeti sağlamak isteyen aşiret liderlerini gözaltına alması, alınan askeri tedbirler (*Dersim*, t.y., s. 165- 168; Özkök, 1937, s. 35; Dersimi, 2012, s. 122-123) ve Rusların 1917'de Anadolu'dan çekilmesiyle planlar iptal oldu (Dersimi, 2012, s. 122-123). Mütareke Dönemi'nde Dersim'de çapulculuk ve dışarıdan desteklenen Kürtçülük faaliyetleri artış kaydetti (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (Atase): Kutu No: 10, Gömlek No: 84).

Dersim'in ıslahı için 1924 yılında öncelikle eski tecrübelerden yararlanmak maksadıyla arşivlere müracaat edildiği dönemde (T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 2 740) Şeyh Sait İsyanı çıktı. İsyân sırasında bölgedeki birçok aşiret lideri Cumhuriyet'e bağlılıklarını bildirdi (Uluğ, 2011, s. 40-41). Ancak ileride Dersim isyanlarına liderlik yapacak Seyit Rıza,² bu kişiler arasında yer almadı (Dersimi, 2012, s. 192; *Dersim*, t.y., s. 171-176; Uluğ, 2011, s. 52). Cumhuriyet Dönemi'nde Dersim'de ilk ciddî hareket, 1926 yılında bölgede çapulculukla ve devlete karşı mükellefiyetlerini yerine getirmemekle nam salmış aşiretlerden, Koçuşığı Aşireti üzerine olmuştur (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 740 8).

Hükûmet, Dersim ve bölgedeki tehditlere karşı devamlı, hızlı ve pratik çözümler üretmek için 1927 yılında Umumi Müfettişlikler teşkilatını kurdu.³ Müfettişliğin kurulması Dersim aşiretleri üzerinde hemen etkisini gösterdi. Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, 5 Aralık 1928 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği bir raporunda, Elâziz ve Ovacık'a yapmış olduğu ziyaretlerde aşiretlerin Hükûmete karşı bağlılıklarını bildirdiklerini yazmıştı. Özellikle Seyit Rıza ve oğlu Hasan, Baytar Nuri ile Abbasuşağından Alişen Ağa Ovacık'ta bağlılıklarını bildirmişler, haklarındaki şüphelerin giderilmesi için ovada iskânlarını istemişlerdi. Bu istek karşısında İbrahim Tali Bey, aşiretlere arazinin verilmesi için Elâziz valiliğine talimat vermişti (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 15 740).

Dersim aşiretlerinin Hükûmete karşı itaatkâr tutumları uzun sürmedi. Bu durum Dâhiliye Vekilinin 12 Mayıs 1929 tarihli raporundan anlaşılacaktı. Aşiretler yine çapulculuğa başlayarak, Hükûmet mükellefiyetlerine karşı geldiler (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 16 740). Bunun üzerine 1930 yılında, Pülümür'ün bazı köyleri ve Nazimiye'deki Haydaran Aşireti üzerine bir hareket düzenlendi. Hareketin sebebi bölgede bozulan asayiş yeniden sağlamak ve mükellefiyetlerini yerine getirmeyen aşiret ve köyleri devlete karşı itaatkâr bir hale getirmektir (Hallı, 1972, s. 351-360).

Şimdiye kadar ki yazılanlardan hareketle Dersim meselesinin Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devrolunan bir mesele olduğu anlaşılacaktır. Meselenin çözüme kavuşması için devlet yönetim merkezine farklı tarihlerde raporlar verilmişti. Bu

² Seyyit Rıza, Dersim'deki iki ana aşiret kolundan Şeyh Hasanlar topluluğunun lideriydi. Rıza Şeyh Hasanlar'ın Yukarı Abbaslılar isimli kolunun liderli olmakla birlikte "seyyid" ailesinden gelmesi yüzünden güçlenerek diğer aşiretler üzerinde etkili olmuştur. (Zelyut, 2013, s. 248).

³ Müfettişlikler hakkında yapılmış bazı çalışmalar için bkz. (Taş, 1997; Koca, 1998; Koçak, 2010; Burgaç, 2013).

raporlardan biri 1903 yılında Dersim'de mutasarrıflık yapan Arif Bey'in 28 Kasım 1903 tarihli raporuydu. Arif Bey raporunda, bölge halkının silahlı ve cahil olduğundan saldırgan bir hâle geldiği, Dersim'in ıslahı için öncelikle burayı silahlardan temizleyerek halk üzerinde etkili olan seyit ve ağaları bir daha Dersim'e ayak basamayacak şekilde İşkodra, Trablusgarb ve Fizan gibi vilayetlere aileleriyle beraber sürerek bölgeyi imar ve medenileştirme işine girişmeyi önermişti (*Dersim*, t.y., s. 198).

1926'da Koçuşağı Aşireti'nin isyanı Dersim'e dair ıslah düşüncelerini sertleştirdi. Dâhiliye Müfettişi Hamdi Bey, 1926'da hazırladığı raporunda aynı Arif Bey gibi Dersim'deki eşkıyalığın kendisine reis, ağa, şeyh ve seyit denilen mütegalibe kesimin tesiri ve teşviki ile çıktığını, bu tehlide karşı tedbir olarak da silahların toplanması, mütegalibe unsurların uzak vilayetlere nakledilmesi, halka arazi ve sermaye verilerek üretici hale getirilmesi önerilerini sıralamıştı (*Dersim*, t.y., s. 198-201).

1926 yılında Diyarbakır valiliği görevinde bulunan Cemal Bey (Bardakçı) Hamdi Bey ile aynı yıl hazırladığı raporda, bilinçli bir şekilde hareket edilirse Dersimlilerin Cumhuriyet'in en sadık ve fedakâr hizmetçileri olabileceklerini, maişet temin olunursa Koçuşağı Aşireti'nden başka diğerlerini silahtan arındırarak ıslah edebilmenin mümkün olduğunu yazmıştı (*Dersim*, t.y., s. 201-205).

Rapor hazırlayan isimlerden birisi de Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey'di. 1929 tarihli raporda, Dersimlilerin silahlanmaları, eşkıyalık ve çapulculuk yapmalarının sebebi yaşamak endişesi olarak tespit edilmişti (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 23 740).

Bir diğer rapor sahibi isim, 1930 yılında Pülümür hareketini idare eden 3. Fırka Kumandanı Halis Paşa'ydı. Halis Paşa raporunda Dersimlilerin seyit ve ağa zulmünden kurtarılması, bunların Batı'ya nakledilmesi, Dersim'e hareket yapılması, buranın silahlardan arındırılması ve hareketin ardından yollar yapmak, mektepler açmak gibi her vekâletin görev sahası dâhilinde faaliyetlere girişilmesini istemişti (*Dersim*, t.y., s. 219-227).

Şükrü Kaya'nın Dersim Bölgesini Ziyareti

Şükrü Kaya, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'sinde birçok önemli görevde bulunmuş bir isimdi. Bu görevler arasında Osmanlı'nın son döneminde üstlendiği İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdürlüğü ile 1927 yılından Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk vefat edinceye kadar 11 yıl boyunca kesintisiz şekilde sürdürdüğü Dâhiliye Vekilliği görevi O'nu meşhur kılan görevlerdi. Şükrü Kaya, Cumhuriyet Dönemi'nde Meclis'e ilk kez II. Dönem Muğla mebusu olarak girmişti. 1925 yılında Ziraat Vekilliği, üç ay sonra da Hariciye Vekilliği görevine getirilmişti. Ancak bu görevi aynı yıl çıkan Şeyh Sait İsyanı sırasında yaşanan hükûmet değişikliğinden dolayı uzun sürmemişti. Yeni kurulan İsmet Paşa Hükümetinde olmayan Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği görevi, Reiscumhur'un direktifiyle 1927 yılında bu göreve getirilmesiyle başlamıştı.⁴

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Doğu ve Güney vilayetleri gezisine 8 Kasım 1931'de Ankara'dan hareketle başladı. Gezide Şükrü Kaya'nın yanında Birinci Umumi Müfettiş

⁴ Şükrü Kaya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Solak, 2010; Kaya, 2012).

İbrahim Tali Bey, Jandarmanın Kumandanı Kazım Paşa, Yedinci Kolordu Kumandanı Kenan Paşa, Fırka Kumandanı Osman Paşa, Siirt Mebusu Mahmut Bey, Elâziz Valisi Nizamettin Bey ve Kütahya Mebusu ve Hâkimiyeti Milliye Gazetesi Neşriyat Müdürü Naşit Hakkı Bey (Uluğ) vardı. Ziyaret Malatya'dan başlamıştı. Hakkı Bey bu geziyi okurlarına gazetesinde gün gün aktarmıştı (*Hâkimiyeti Milliye*, 25 Kasım 1931). Hakkı Bey'in gazeteye gönderdiği bilgilere göre Dâhiliye Vekili 14 Kasım'da Elâziz vilayetinin kuzey kazalarını incelemeye başladı. Daha önce Arapgir ve Kemaliye'nin incelenmesiyle vaziyetin anlaşılmasına çalışıldığı bu mıntıkada en mühim saha olarak görülen yer Çemişgezek kazasıydı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 741 1; *Hâkimiyet-i Milliye*, 16-25 Kasım 1931). Hakkı Bey'e göre Çemişgezek, Dersim'e komşu bütün yerlerin uğradıkları acı akıbetin örneği sayılabilecek surette madden ve manen göçmüş, adeta bu günlerde bir köyden farksız bir halde idi. Bunun sebebi Dersimlilerin taarruzlarıydı. "*Dersimli bu muhit için büyük bir bela*" idi. Cumhuriyet Türkiye'si, Dersim'i adeta teşkilat sahibi bir eşkıya yuvası halinde bulmuştu. Acil ve geçici tedbirlerle bu seneye kadar idare edilen Dersimlileri Cumhuriyet'e intibak ettirmek için artık esaslı tedbirler alma zamanı gelmişti. Şükrü Kaya, Çemişgezek ziyaretinde köylülerinin dertlerini dinlemişti. Bunların en büyük şikâyetleri Dersimlilerin haydutluğu idi. Burada dikkat çeken bir husus, Dersim haydutlarına karşı yardım isteyenlerin çoğunluğu onların içlerinden ayrılarak toprağa bağlanan aşiret mensubu olan kişiler olmasıydı. Bunlar ziyarette, Şükrü Kaya nezdinde devlete şükranlarını sunarken aynı zamanda haydutlara karşı kendilerine yardım edilmesini de istemişlerdi. Kaya'nın Çemişgezek'i ziyareti bölge halkında memnuniyet yaratmıştı. Halk, ziyarette istek ve şikâyetlerini rahatlıkla Kaya'ya arz edebilmişti. Ziyareti sırasında Dersim eski mebusu Diyar Ağa (Yıldırım) da iki saatlik mesafedeki köyünden yüz yaşına girmiş olmasına rağmen çıkıp gelmişti. Diyar Ağa ziyarette: "*Denizin yanında kuyu kazılmaz*" diyerek bu atasözü ile devlet otoritesi yanında, reislerinin efradı üzerinde büyük otoritesi olan bir aşiret rejiminin artık yaşayamayacağını açıkça söylemişti. "*Ziyaretin amacı Dersimlilerin Cumhuriyet Hükümetine intibakları için yapılması lazım gelen idari ve iktisadi tedbirlere dair daha fazla malumat*" elde etmektir. Çemişgezek ziyaretinin ardından Elâziz'e dönmüştü (*Hâkimiyeti Milliye*, 17 Kasım 1931).

Ertesi gün Dersim vilayetinin merkezi Hozat kasabası teftiş edildi. Hozat köprüsünde kasaba ahalisinden ve civar köylerde oturan aşiretlerden mürekkep büyük bir kalabalık Şükrü Bey'le yanındaki heyeti karşıladı. Heyet hemen hükümet konağına geçmiş ve orada halk ve aşiret mensuplarıyla geceye kadar temas ve tetkiklere devam etmişti. Heyet burada Dersim'in ihtiyaç, ıstırap ve temennilerini tetkik etmişti. Gelen aşiret mensupları içinde eski mebus Mustafa (Öztürk), Dersim'in tanınmış simalarından Mehmet Ali Cemşit, Bahtiyarlı Süleyman, Koç Oymağı'ndan Kör Seyithan ve Abbas Oymağı'ndan Seyit Rıza'nın oğlu da vardı. Hakkı Bey, ziyarette görüştüğü aşiret mensuplarının kendisine yıllardan beri aralarında biriken kin ve garezin hep eski ağaların tahrik ve teşvikleriyle vuku bulan huzursuzluktan ileri geldiği ve kendilerini bu halden ancak Cumhuriyet Hükümetinin kurtarabileceğini heyete söylediklerini aktarmaktadır. Heyet geceyi Hozat'ta geçirdi. Hozat ziyaretinin ardından ayın 16'sında Pertek yolu ile Mazgirt'e hareket edildi. Pertek'ten kuzeye,

Erzincan'ın Pülümür kasabası istikametine giden büyük yol ve buradan Mazgirt'e ayrılan yolun inşaatı henüz bitmediğinden seyahate ancak hayvanla geçilebilen bir patikadan at sırtında gidilmek suretiyle devam edildi. Heyet, Mazgirt'e çok geç bir saatte girdi. Ancak buna rağmen halk ve aşiret mensupları ve mektep talebeleri büyük bir alay halinde kasabanın kenarında Vekil ve arkadaşlarını karşıladı. Heyet Mazgirt'e girince talebeler "Mustafa Kemal" şarkısını söylemişlerdi. Çarsancak'tan ve civar köylerden gelen halk ve aşiret mensupları Vekil'le görüşmek için Mazgirt'te toplanmışlardı (Hâkimiyeti Milliye, 18 Kasım 1931). Heyet geceyi Mazgirt'te geçirdi. Ertesi gün, 17 Kasım'da dönüş yolunda Yeniköy arası hayvanla kat edildikten sonra Pertek ziyaret edilmiş ardından 18 Kasım'da Elâziz'e dönülmüştü (Hâkimiyeti Milliye, 19 Kasım 1931).

18 Kasım'da Vekil, Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, Elâziz Valisi Nizamettin Beyler ile Umum Jandarmanın Kumandanı Kazım, Yedinci Kolordu Kumandanı Kenan ve Fırka Kumandanı Osman Paşalar Elâziz'de toplandılar. Bu isimler, eski Dersim vilayeti mıntıkasının içinde ve dışında şimdiye kadar yapılan tetkiklerin neticelerini toplantıda bir kere daha topluca değerlendirdiler ve neticelerine göre alınması lazım gelen tedbirleri görüştüler. Bu tedbirlerin esasları şunlardı:

1. Dersim mıntıkasındaki mevcut köy ve kasabaların Dersimli eşkıyasının şerrinden korumak için alınması gereken daimi muhafaza tedbirleri alınmalı,
2. Bizzat Dersimlilerin arasında asırlardan beri devam eden ve bir türlü dinmeyen ıstıraplara ve aralarındaki bitmek bilmeyen kan davalarına bir nihayet verilmeli.

Toplantıda bu esasların tatbikine dair birçok noktada müzakere yapılmış ve kararlar alınmıştı. Üst düzey devlet heyetinin mahalli dertlerle ciddi ve esaslı surette meşgul olması ve bunları kaynağında tetkik ile icap eden tedbirleri alması aşiretler ve köylüler arasında derin bir tesir bıraktı. Heyetin Elâziz'den ayrılmasından evvel birçok Dersim Aşireti ileri geleni Elâziz'e gelerek heyeti uğurladı. Bunlar arasında Diyar Ağa'nın kız kardeşi Ani Hatun da vardı. Ani Hatun aşiret içinde pek mühim bir sima idi. Ani Hatun Dâhiliye Vekili'yle de görüşmüştü (Hâkimiyeti Milliye, 21 Kasım 1931). Görüşmenin ardından Dâhiliye Vekili Elâziz'den Diyarbakir'e doğru hareket etti (Hâkimiyeti Milliye, 22-23 Kasım 1931).

Şükrü Kaya'nın Dersim Raporu ve Sonuçları

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Çemişgezek, Hozat, Pertek ve Mazgirt kazalarını yukarıda sayılan askeri ve mülki erkânla birlikte ziyaret etmişti. Ardından 18 Kasım 1931 tarihinde bir rapor kaleme aldı. Kaya'nın raporunu önceki Dersim raporlarından ayıran en önemli özelliklerden biri, raporun birçok kişinin görüş ve düşüncesine başvurulduktan sonra hazırlanmış olmasıydı. Yani sadece bir kişinin tespit ve önerilerini içermiyordu. Kaya, kendisiyle birlikte Dersim kazalarını gezen kişilerle ferdi ve toplu olarak muhtelif görüşmelerde bulunmuştu. Bu görüşmelerde mesele, askeri, mali, idari, siyasi ve muhtemel her safhası göz önünde bulundurularak ele alınmış ve netice üzerinde ittifak edilmişti. Görüşmelerde "eskiden yapılan ve neticesiz kalan hareketler daima göz önünde bulundurulmuş ve Dersim'in artık Türk idare tarihinde yaşamaması ciheti en esaslı hedef telakki olunmuştu." Rapor aynı zamanda daha önce

hazırlanan raporlara göre daha kapsamlı ve daha uzun yıllara yayılan çözüm önerileriyle dikkat çekmekteydi. Kaya, raporuna Dersim'e civar kazaların Dersimlilerden çektikleri zulümden dolayı "Dersim meselesinin kat'i surette hallinin devletçe, milletçe ve bilhassa hükümetçe tehiri caiz olmayan" bir mesele olduğunu belirterek başlamıştı. Kaya, Dersim'in civar kazaları için nasıl bir tehdit oluşturduğunu belirttikten sonra Dersim'deki hükümet teşkilatı, zabıtası ve mahkemenin hiçbir hükmünün olmadığını, bu teşkilatın ancak silahsız ve itaatkâr halk üzerinde etkili olduğundan yana dert yanmıştı (BCA, Fon Kodu: 30 10, Yer No: 110 740 22; Dersim, t.y., s. 228-230).

Kaya, raporunda Dersim'in ıslahında genel olarak şu esaslara vurgu yapmıştı:

"1. Dersimin ıslahı acil ve zaruridir. Tehirinde devletçe zarar vardır.

2. Islahın temini ve zararın teokif ve izalesi ve Dersim sisteminin halli ancak:

A- Silahların toplanması,

B- Aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim'den uzaklaştırılması,

C- Dersim'de ve topraksız ağaların esir köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması.

3. Bunların tatbiki askeri bir harekete mütevakıftır.

4. Bu harekete (1)932 senesinin ilk müsait mevsiminde başlanması." (BCA, Fon Kodu: 30 10, Yer No: 110 740 22; Dersim, t.y., s. 232-233).

Raporda Dersim'de ıslahattan maksadın ne olduğuna da açıklık getirilmekteydi. Maksat, Dersim'de hükümet nüfuzunu diğer vilayetler derecesinde tesis ederek bölge halkını ticaret, ziraat ve sanat yoluna sevk edip hükümet mükellefiyetlerini yerine getirmeye kabiliyetli hale getirmektir. Bunun için Dersim'de silah toplamadan ve aşiret reislerini buradan uzaklaştırmadan ıslahata çalışmak ve başarılı olmak mümkün değildi. Silah toplamak ve aşiret reislerinin diğer vilayetlere nakledilmesi buraya bir askeri harekete gerektirmekteydi. Bu tarihe kadar yapılan askeri hareketlerin silah toplama, aşiret reislerini nakletme gibi hedefleri olmadığı için hareketlerin tesirleri kısa süre sonra sonlanmıştı. Bu sebeple bu işlerin yapılması için daha çok kuvvetle daha esaslı bir hazırlık gerekiyordu. Hareketi ciddi bir idari ıslahat takip etmeliydi (Dersim, t.y., s. 235). İdari ıslahat şu hususları ihtiva etmeliydi:

"1. Halkı toprağa bağlamak (kısmen Dersim civarındaki ovalara indirmek).

2. İdari teşkilatı yeniden tanzim etmek.

3. Müstekim, mefkûreli ve en iyi memurları Dersime tayin etmek, yerli memurları o havaliden uzaklaştırmak.

4. Adliye makinasını mutlak surette adilane ve seri bir surette işletmek.

5. Yollar yapmak.

6. Mektepler açmak ve Türklük propagandası yapmak." (Dersim, t.y., s. 235-236).

Kaya, raporda Dersim ıslahında yapılacak olanları yıl yıl planlamıştı. Buna göre ilk yıl, silahlar toplanacak, aşiret reisleri ve reis olabilecek kişiler Batı vilayetlerine, Dersim'e bir daha dönemeyecek şekilde nakledilecekti. Kaya, raporunun sonuna

eklediği bir liste ile Dersim'den nakledilmesi gereken aşiret liderleri ya da geleceğin muhtemel aşiret liderlerini de isim isim ve sayı olarak tespit etmişti. Bu listeye göre 347 ailede 3.470 nüfus Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Manisa ve İzmir vilayetlerine nakledilecekti. İlk yıl yine Dersim'de saklanmış ve yuvalanmış mücrim ve mahkûmlar yakalanacaktı. Vergi ve askerlik gibi mükellefiyetleri yerine getirmeyenlerin bunları ifa etmesi sağlanacaktı. Dersim'in kuzey sahalarındaki Ovacık ve Nazimiye kazaları çok sarp ve yolsuz olmasından dolayı özellikle kış mevsiminde bu mıntıkaya hükümet teşkilatının nüfuz etmesi, maarif, sıhhiye ve diğer medeni nimetlerin ulaşması pek mümkün olmadığından bu kazalar halkının başka mahallere nakilleri faydalı görülmüştü. Hükümet karşıtı Seyit Rıza'nın aşiretiyle, Hıdır ve Kamer ağaların Haydaran Aşireti gibi hükümete en çok karşı duran aşiretler bu mıntıkadaydı. Dağınık iskân men edilecekti. Çünkü bu durum devam ettikçe hükümet nüfuzunu tesis etmeye imkân yoktu. Yine ilk yıl idare, adliye ve inzibat memurlarından işe yaramayanlar değiştirilecekti (*Dersim*, t.y., s. 237-242).

Kaya, Dersim'de ikinci sene askeri hareket yapıldıktan sonra asayişin istikrarı için orada bulundurulacak sabit kuvvetlerden başka seyyar birliklerin de bulundurulmasını, tekrar bir silah yoklaması ve Dersim'de bulunan idare ve adliye memurlarının işlerini denetleyecek bir teşkilatın kurulmasını önermişti. Bunun için Elâziz valiliğinin Hozat'ta bir vali muavini bulundurması faydalı sonuçlar verebilirdi. Yine bu sene Dersimlileri buldukları veya nakledildikleri yerlerde topraklandırmak ayrıca onlara çift hayvanı, ziraat alet ve tohumluk gibi ihtiyaçları vermek gerekmekteydi. Çünkü Kaya'ya göre "*Dersimli maişet derdinden kurtulduğu gün şekaveti kendiliğinden*" terk edecekti. Buna örnek olarak Çemişgezek ve Elâziz'e yerleştirilmiş Dersimliler gösterilebilirdi. Bunlar üretici hale gelmişlerdi. Dersim'de yollar açmak gerekiyordu. Yol sayesinde Dersim'in iktisadi gelişmesi sağlanacağı gibi askeri nakliyat da kolaylaşacaktı. Dersimli iş sahibi olunca şekaveti terk edecekti. Yine yollarda yevmiye ile çalıştırılan Dersimliler için bir iş kapısı açılmış olacak ve çapulculuğa ihtiyaç hissedilmeyecekti. Yine mektepler açmak gerekliydi. Açılacak mektepler sayesinde Dersimli daha medeni bir hale getirilecek ve aynı zamanda aslen Türk olan Dersimlilere Türkçe öğretilbilecekti. Bu maksatla başlangıçta Pülümür, Mazgirt ve Hozat'ta birer ilk mektep açmak ve buralara "*mefkureli muallimler tayin etmek lazımdı.*" Yine ikinci yıldan itibaren Dersim'de halkta hükümete karşı bağlılık hislerini tesis etmek için her kazada sıhhi teşkilat kurmak, dispanserler açmak ve halka ücretsiz ilaç dağıtmak Dersimlilerin itimat ve muhabbetini kazanmak için çok önemli bir yoldu. Yine ikinci seneden itibaren Dersimlilerin komşusu olan kasaba ve şehirlerle ticari münasebete girebilmeleri sağlanmalıydı. Bu sayede Dersimli, çapul mecburiyetinden kurtulacaktı (*Dersim*, t.y., s. 242-244).

Rapora göre Dersim'de üçüncü ve sonraki senelerde, yol inşaatına iktisadi ilerleme ve inzibati husus için ara vermeksizin devam etmek elzemdi. Dersimlilerin artık eski yaşantılarına dönmesine meydan bırakmamak için ticaret, ziraat ve eğitim yoluyla medenileştirilmesi ve yaşam kalitesinin arttırılmasına devam edilmeliydi (*Dersim*, t.y., s. 244).

Rapora göre harekete hemen haziran ayında başlanmalıydı. Ancak yine de hareket öncesi askeri ve idari bir incelemenin yapılması, istenmeyen sonuçların önüne geçme adına şarttı (*Dersim, t.y., s. 245*).

Dersim Raporunun Sonuçları

Dâhiliye Vekili, Dersim'deki sorunları bizzat yerinde görmüş olmasına rağmen ıslahatının daha esaslı bir surette başlatılması ve yürütülmesi için raporunda da belirttiği gibi geçmiş askeri ve idari tecrübelerden yararlanmak maksadıyla arşiv bilgilerine ihtiyaç duydu. Bu sebeple, Dersim aşiretlerine karşı farklı zamanlarda gerçekleştirilen askerî hareketlerin icra sureti ve neticelerinin incelenmesi için Dâhiliye Vekâletince 30 Aralık 1931'de Başvekâlet makamına başvuruldu. Başvekâletten Hazine-i Evraka 2 Ocak 1932'de gönderilen yazıda, Dersim aşiretleri üzerine 1896, 1901, 1907 ve daha önceki senelerde yapılan askeri hareketlere dair evraklar istendi (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 18 104 9 lef 8-9). 9 Ocak 1932'de 86 parça evrak hazırlandı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No:18 104 9 lef 7). Bu evraklar aylarca incelendikten sonra 3 Eylül 1933'te Hazine-i Evraka iade edildi (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No:18 104 9 lef 1).

Şükrü Kaya, hareketin 1932 yılının ilk müsait mevsiminde başlatılmasını istemişti. Ancak bu gerçekleşmemişti. Bunun sebebi Hükümetin, hareket için acele bir karar alamamasıydı. Bunda bütçe yetersizliği de etkili olmuştu. Millî Müdafaa Vekili Zekai Apaydın tarafından 15 Nisan 1932'de Başvekâlete yazılan yazıyla Dersim mıntıkasında icrasına lüzum görülen tedip (yola getirme) hareketi için bütçenin müsait olmaması ve bu hususta Heyeti Vekile'de de karar alınmadığından şimdilik Erkan-ı Harbiye Reisliğiyle Birinci Umumi Müfettişliğin kararlaştırdığı üzere tedbirlerle yetinileceği ifade edilmişti (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 741 2). Bütçenin bu yıllarda müsait olmamasını ülkenin içinden geçtiği dünya ekonomik krizine bağlamak yanlış olmayacaktır.

Devletin Dersim'deki âsi aşiretleri tedip için hazırlandığı dönemde, 1933 yılı başlarında Dersim'in en nüfuzlu şahsiyetlerinden Seyit Rıza, Kırganlıların öldürdüğü oğlu Baban'ın intikamını almak için 400'den fazla adamı ve birçok aşiretten aldığı destekle Hozat nahiye merkezi Sin köyünü Kırganlıların elinden almış ve karargâhını buraya taşımıştı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 113 779 1 lef 5-7). Bu durum üzerine Elâziz Valisi Tevfik Bey (Gür) Dâhiliye Vekâletinden Seyit Rıza'ya karşı askeri tedbirler alınmasını istedi. Ancak Dâhiliye Vekili 27 Mayıs 1933'te cevaben, Seyit Rıza'ya karşı zayıf ve neticesiz bir askeri tedbir almanın Seyit Rıza'nın aşiretler nezdindeki mevkiini daha da güçlendireceğinden buna meydan vermemek için Hozat ve Mazgirt'teki birliklerin yerlerinde kalmasını istemişti (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 113 779 1 lef 4). Seyit Rıza'ya karşı bu yıl bir şey yapılmasa da 1933 yılı içinde devlete karşı mükellefiyetlerini yerine getirmeyen Abbasuşağı, Karaballı ve Ferhatuşağı aşiretleri üzerine hareket yapıldı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 741 13 lef 14). Bu üç aşiretten hareket sonunda 200 silah toplanırken 61 mahkûm, 68 bakaya ve yoklama kaçağı yakalandı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 110 741 14).

Dâhiliye Vekili, Hükümet karşıtı aşiretlere karşı tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra başlatılacak olan hareket öncesinde 1 Ocak 1935'te Başvekâlete yazdığı yazıda, 1935

yılında Dersimlilerin kış mevsiminde yapacakları muhtemel çapul hareketlerine karşı tedbir olarak Van Jandarma Alayından bir piyade bölüğünün Çemişgezek'te bırakıldığını bildirmişti (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 743 1).

1935 yılında Başvekil İsmet İnönü, Reiscumhur Atatürk'ün emri ile Doğu vilayetleri gezisine çıkmıştı. Gezinin ardından kaleme alınan ve Atatürk'e sunulan raporda (Öztürk 2008: 113). Dersim'le ilgili bölüm önemliydi. Bu bölümde: "*Dersim ıslahına bir program halinde tevessül edeceğiz. Programı hazırlık, silahtan tecrit ve icap ederse iskân safhalarını ihtiva edecektir*" cümlesine yer verilmişti. İnönü raporunda ıslahat programının teferruatını da vermişti. Buna göre harekât için hazırlık ve ardından silahların toplanması üç senede olacaktı. Dersim vilayeti yeniden teşkil edilecek, vali ve kaymakamlar askerlerden seçilecekti. Vilayetteki memurlardan hiçbiri yerli olmayacaktı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 743 11; Öztürk 2008: 57). Başvekil'in Reiscumhur'a sunduğu rapor Şükrü Kaya'nın 1931 yılında hazırladığı raporla neredeyse birebir aynıydı. Sadece Dersim'in tekrardan vilayet statüsüne kavuşturulması isteğiyle Başvekil'in raporundan ayrılmaktaydı. Dâhiliye Vekili raporunda "*Dersim'in artık Türk idare tarihinde yaşamaması ciheti en esaslı hedef*" demişti. 30 Mayıs 1926 tarihinde Dersim'in vilayet statüsü kaldırılmıştı. Bunda sebep, vilayetin gelirlerinin giderlerini karşılayamamasıydı (Resmî Cerîde, 26.06.1926, Sayı: 404). Dersim'in adının Tunceli şeklinde değiştirilerek tekrardan vilayet statüsüne kavuşması 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 sayılı Kanun'la mümkün olmuştu. Bu durum Başvekil İnönü'nün Doğu gezisi sonrasında gerçekleşmişti. Hükümet, Dersim vilayetinin yeniden teşkil edilerek burada askeri bir idare kurulmasını ve Dersim ıslahının bir programa bağlanmasını hedeflemişti (Öztürk 2008: 54-58). Şükrü Kaya, raporunda Dersim'in vilayet olmasına karşı çıkmış olmasına rağmen Hükümet'in getirdiği kanun teklifini desteklemişti. Kanun tasarısının Mecliste görüşmeleri sırasında Kaya, Kanun'la Dersimlilerin Cumhuriyet'in feyizlerinden istifade ettirileceğini söylemişti (Ulus, 26.12.1935; Ayın Tarihi, Aralık 1935, No: 25) Kanun'la Erzincan'dan alınan Pülümür kazası ile Elâziz'den alınan Nazimiye, Hozat, Mazgirt, Ovacık, Pertek, Çemişgezek kazalarından müteşekkil Tunceli vilayeti kuruldu. Ancak Tunceli vilayetinin merkezi "*şimdilik*" kaydıyla Elâziz olmuştu (T.C. Resmî Gazete, 04.01.1936, Sayı: 3197; TBMMZC Devre: V, C. 7, İçtima: 1, 171-175). Vilayet merkezinin Elâziz'den Tunceli Kalan kasabasına nakli 30 Aralık 1946'da mümkün olmuştu (Kanunlar Dergisi, C. 29). 1935 yılının son günlerinde Tunceli vilayeti kurulurken burada kurulması kastedilen askeri idare Dördüncü Umumi Müfettişlik olacaktı. 6 Ocak 1936 tarihinde özellikle Dersim çevresinde idare ve inzibat işlerinin esaslı surette düzenlenmesi ve Hükümet denetiminin daha yakından sağlanması için Bingöl, Tunceli ve Elâziz vilayetlerini ihtiva üzere Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmuştur (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 61 1 8; T.C. Resmî Gazete, 06.01.1936, Sayı: 3207).

Tunceli Kanunu'nun uygulanmasında ilk olarak, Dersim'de asayişin sağlamak gerektiği için Kahmut, Sin, Karaoğlan, Amutka, Danzik ve Haydaran gibi bucak merkezlerinde karakol inşaatları başladı (Hallı, 1972, s. 377). Bu durum Hükümet karşıtı aşiretleri memnun etmedi. Bu aşiretler Seyit Rıza ve Kör Seyithan'ın başkanlığında toplanarak Hükümete karşı ortak bir tutum ve direniş için ittifak

yaptılar. Bu gelişme, Malatya Valiliğinin 5 Şubat 1936 (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 07 111 743 13 lef 6) ve Dördüncü Umumi Müfettişliğin 8 Şubat 1936 tarihli Dâhiliye Vekâletine gönderilen raporlarla teyit edildi (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 07 111 743 13 lef 4).

Dersim ıslahat programı Tunceli Kanunu'yla başlatılmış olmasına rağmen istenilen hızda ilerlemiyordu. Bunda en büyük sebep bütçe yetersizliği idi. Dördüncü Umumi Müfettişliğin 1936 yılı Haziran ayında Tunceli'de başlatmak istediği askeri hareket için daha fazla asker isteğine Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 28 Mart 1936'da bütçe ve subay durumu müsait olmadığından olumsuz cevap vermişti (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 743 14). Bütçe yetersizliği sıkıntısı 1931 yılında Şükrü Kaya'nın raporunda önerdiği Dersimlilerin çapulculuktan vazgeçmesi, kendi maişetini sağlaması hatta komşu kaza ve vilayetlerle ticari münasebete girebilmesi için elzem olan yol ve köprü inşaatlarında da yaşanmaktaydı. Dördüncü Umumi Müfettiş Alpdoğan Paşa, 2 Temmuz 1936 tarihinde Başvekâlete gönderdiği raporla 1936 ve 1937 yılı için tahsis edilen toplamda bir milyon liranın daha önceden kararlaştırılan programın ancak dörtte birini yapmaya yeteceğini belirtmişti. En önemli yollar üzerinde yapılması kararlaştırılan 38 karakoldan da ancak 2 ya da 3 tanesi yapılabilecekti. Şükrü Kaya'nın Dersim raporunda önemle üzerinde durduğu Dersimlilerin kendi maişetini sağlayarak çapulculuktan vazgeçmesi yolu olarak Dördüncü Umumi Müfettişlik gerekli çalışmaları başlatmıştı. Müfettişlik, Sivas-Erzincan demiryolu inşaatı ile Ergani maden ocaklarında Tuncelileri çalışmaya sevk etmişti. Bu maksatla Sivas-Erzincan demiryolu inşaatı müteahhitleri ile temasa geçilmiş ve Tunceli'den amele temini kararlaştırılmıştı. Bu inşaatla amele göndermek için kazalara tebliğ yapıldı. Maden müdürleri ile de amele meselesiyle ilgili temasa geçildi. Müfettişlik, dağlık arazide yaşayan Tuncelilere kasabalar yakınında ve Hükûmetin kontrolünde olacak dere ve ova kısımlarında arazi de vermişti. Hatırlanacağı üzere bu mesele de Şükrü Kaya'nın raporunda istenen bir husustu (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 743 15).

1936 yılında Hükûmete karşı birlikte hareket etme kararı alan Demenan, Haydaran, Yusufan ve Yukarı Abbasuşağı aşiretleri 1937 yılı Mart ayında isyan başlattılar. Bu aşiretlere daha sonra başka aşiretler de katıldı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 74 3; Hallı, 1972, s. 379-381). Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, aşiretlere karşı hareket hazırlıkları yapılırken Mecliste 7 Nisan 1937'de, Tunceli'de devlet otoritesini yerleştirmek ve bölgeyi medenî ve iktisadi bakımdan yükseltmek maksadıyla uygulanacak programın tatbiki için Umumi Müfettişliğin yeni kuvvetlerle teçhiz edildiğini ve programın tereddütsüz uygulanacağını söylemişti (TBMMZC, Devre: 5, C. 17, İçtima: 2, 1937: 17). Hükûmet, 4 Mayıs 1937'de hareketi onayladı (TBMMZC, Devre: 5, C. 17, İçtima: 2, 1937: 389-390). 15 Mayıs'tan itibaren hareket başlatıldı (Hallı, 1972, s. 396). Bu hareket, Başvekil İnönü'nün ifadesiyle daha önceki "sel seferleri"⁵ gibi bir tedip hareketi değildi. Bu, iki sene önce başlayan Tunceli ıslahat programının bir parçasıydı (TBMMZC, Devre: 5, C. 19, İçtima: 2, 315).

Şükrü Kaya raporunda Dersim'deki ağaların ve kuzeydeki Ovacık ve Nazımiye kazalarının boşaltılmasını önerirken Hükûmet, 18 Haziran 1937 tarihli toplantıda

⁵ Bir anda başlayıp biten tedip hareketi.

Tunceli'yi tamamen boşaltmayı kararlaştırmıştı. Yine Hükümetin müsaadesi olmadan kimse buraya yerleşemeyecekti (Akgül, 1992, s. 133-134; Günel, 2010, s. 182).

1937 yılı hareketi isyanın lideri konumundaki Seyit Rıza'nın 10 Eylül'de teslimiyle (Banoğlu, Kurun, 13 Eylül 1937; TBMMZC, Devre: 5, C. 19, İçtima: 2, 1937: 344-345; Hallı, 1972, s. 404-409). 19 Ekim 1937'de sonlandırıldı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 745 19 lef 5-6). 1938 yılında yine bazı aşiretlerin askere kurşun atması ve Hükümet karşıtı tutumları üzerine (Hallı, 1972, s. 410-413) Genelkurmay Başkanlığı 21 Mart 1938'de yayımladığı emirle haziran ayından itibaren Tunceli'de tedip ve silah toplama hareketine devam edileceğini duyurdu (Hallı, 1972, s. 410-413). Birlikler 11/12 Haziran 1938 gecesi tedip hareketine başladılar (Hallı, 1972, s. 410-413). Bu yılki hareket 15 Eylül 1938'de sonlandırıldı. Tunceli'nin girilmedik, taranmadık noktası bırakılmadı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 751 1).

1937 ve 1938 hareketleri sırasında ve sonrasında Batı vilayetlerine Şükrü Kaya'nın raporunda önerdiği gibi nüfus nakilleri gerçekleştirildi. 20 Mayıs 1937 tarihli kararnameyle Batı illerine 2.000 kişinin nakledilmesi kararı çıktı. Bu 2.000 kişiye ek olarak Tunceli'de iskâna yasak bölge olarak ilan edilen yer halkından 3-5 bin kişinin daha Batı illerine nakledilmesi kararlaştırıldı. Nakledilenler Trakya, Çanakkale, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Denizli, Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla vilayetlerinde iskân edilecekti. Bu kişilere ek olarak yasak bölge haricinde oturan ve yerlerinde bırakılmaları uygun görülmeyen aşiret reisleri, kolbaşları, seyitler ve şeriflerle aile ve yakınlarının da Batı'ya nakledilmesi kararlaştırıldı. Nakledilenleri iş gücü sahibi yapmak için tercih edilen yerlerden biri de Zonguldak'taki madenlerdi. Buraya 300 kişinin, 1200 kişinin de İzmit, Keçiörlü, Karabük, Fethiye ve Divriği gibi maden ve endüstri merkezlerine nakil ve iskânı için inceleme yapılması kararlaştırıldı (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 84 73 8; Öztürk, t.y., s. 37). Nüfus nakilleri sonraki aylarda devam etti. Hükümetin 23 Aralık 1938 tarihli toplantısında Tunceli'den Batı'ya nakil ve iskâna daha önceden karar verilen 12.000 kişiden 11.683 kişinin belirlenen yerlere nakledilerek iskân edildiği anlaşılmıştı. Bu sayıya ek olarak daha sonra 2.000, (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 85 107 16) yine 3 Haziran 1939'da 1.000, (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 87 51 6) 23 Eylül 1939'da da 1.500 kişinin (BCA, Fon Kodu: 30 18 1 2, Yer No: 88 93 18; Köse, 2109, s. 172) belirlenen yerlere nakil ve iskânlarına karar verilmişti. Bu sayıları topladığımızda Tunceli'den Batı vilayetlerine nakledilen kişi sayısının 16.500 kişi olduğu görülecektir. Tunceli vilayetinin kazalarıyla birlikte 1935 yılı nüfusu 107.100 iken 1940 yılı nüfusu 94.639 olarak tespit edilmişti (*Doğu Sorunu*, 2010, s. 219-220). Bu sayı yukarıdaki 16.500 rakamıyla birlikte değerlendirildiğinde Hükümetin Tuncelilerin tamamının Batı illerine nakledilmesi yönünde aldığı kararı uygulamadığı anlaşılacaktır.

Şükrü Kaya, Dersim ıslahının başarıya ulaşmasının en öncelikli koşulu olarak Dersimlilerin ellerindeki silahların toplanmasını istiyordu. Bu maksatla rapor sonrasında hemen silahlar toplanmaya başladı. Ancak 1937 ve 1938 hareketleri gerçekleştirilinceye kadar ciddi anlamda bir başarı sağlanamadı (TBMMZC, Devre: 6, C. 4, İçtima: F., 7 Temmuz 1939: 175-179). 1938 yılı hareketi bitirildikten sonra Şükrü Kaya 27 Ekim 1938'de Başvekâlete gönderdiği yazıda silah toplanması hususuna

dikkat çekmişti. Kaya, hareket dolayısıyla Dersim içinden Sivas'ın Divrik, Zara, Kangal, Gürün ve Suşehri kazalarına aşırıldığı tahmin edilen silahlardan Divrik, Zara, Kangal mıntıklarındaki silahların tamamen toplandığını ve bu miktarın 2.500'e ulaştığını belirtmişti. Mevsim dolayısıyla toplanamayan Gürün ve Suşehri'ndeki silahlar da bir ay içinde toplanacaktı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 751 26). 1936 yılı başından hareketlerin bittiği 1939 yılı Kasım ayı başına dek Tunceli'de ve civar vilayetlerden çok fazla silah toplandı. Tunceli mıntığında 1936 yılında 788, 1937 yılında 4.263, 1938 yılında 844 ve 1939 yılında 222 olmak üzere toplamda 6.117 silah toplandı. Tunceli'ye komşu vilayetlerden Erzincan, Elazığ, Bingöl, Sivas ve Malatya'dan ise sadece 1937 yılında toplanan silah miktarı 8.626 idi. Bu silahların büyük bir kısmı Tunceli içinden kaçırılmaya çalışılan silahlardı (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 111 751 30).

Şükrü Kaya'dan sonra Dâhiliye Vekilliği görevine getirilen Faik Öztrak, Meclisin 7 Temmuz 1939 tarihli oturumunda Tunceli ıslahatının başlamasından bu tarihe kadar Tunceli'de yapılan inşaat işleri hakkında bilgi vermişti. Buna göre bina inşaatı olarak Pülümür, Nazimiye, Mameki, Sin ve Ovacık'ta 9 kışla, Nazimiye, Mameki, Hozat, Ovacık ve Pertek'te 5 hükümet konağı, Danziğ, Hakis, Seyithan, Tüllük, Karaoğlan ve Amutka'da 6 karakol, Nazimiye, Mazgirt, Sahsik, Türüşmek, Dervişcemal, İncik, Türktanır ve Ovacık'ta 8 mektep yapılmıştı. Köprü olarak Alişan, Külüşkür, Pertek ve Singeç köprüleriyle Pülümür'de dört beton köprü yapılmıştı. Bu tarih itibarıyla Mazgirt, Türüşmek, Mameki, Seyithan ve Ovacık köprülerinin inşası devam ediyordu. Dinar, Mameki ve Seyithan köprüleri ise ahşap olarak yapılmıştı. Islahat kapsamında yollar da inşa edilmişti. Bu süreçte Elâzığ- Mameki şosesi bitmiş, Nazimiye- Mameki, Mameki- Sin yolları otomobil işletmeye açılmıştı. Sin- Ovacık, Sin- Hozat, Pertek- Çemişgezek yolu inşası devam etmekteydi (TBMMZC, Devre: 6, C. 4, İçtima: F., 7 Temmuz 1939: 175-179; Köse, 2019, s. 169-170). Bu yapılanlar planlananlardan çok daha azdı. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere bütçe imkânlarının elverdiği ölçüde yatırımlar gerçekleştiriliyordu. 1939 yılından sonra da her ne kadar Dünya Harbi koşulları geçerli olsa da Tunceli'ye kamu yatırımları devam ettirilmiştir.⁶

Şükrü Kaya'nın raporunda bölgenin sorunlarına karşı önerdiği tedbirlerden biri de yerli memurları görevden uzaklaştırmaktı. Kaya'nın bu tedbiri öne sürmesinin sebebi rapor tarihinden çok kısa bir süre önce Türkiye karşıtı Ermeni ve Kürtçü unsurların kurduğu Hoybun Cemiyetinin zararlı çalışmalarıydı. Rapordan hemen önce bastırılan Ağrı isyanları, Cemiyetin Kürtçülük hedefiyle çıkardığı bir isyandı (Alakom, 2011, s. 19; Sarımay, 1996, s. 213). İşte bu şartlar altında Kaya, yerli unsurların içeriden ve dışarıdan Türk devleti aleyhtarı bazı kesimlerce tahrik edilerek devlete ve millete düşman edilmesine fırsat vermemeyi hedeflemişti. Sadece Dersim değil tüm Doğu vilayetleri için düşünülen bu tedbir Kaya'nın 5-22 Aralık 1936 tarihleri arasında Ankara'da toplanan Umumi Müfettişler toplantısında da gündeme gelmişti (Umumî Müfettişler 2010). Bu toplantıyı organize eden ve toplantıya başkanlık eden isim Şükrü Kaya idi. Toplantının rapor özetinde yerli ve Kürtleşmiş unsurlardan memur tayin

⁶ Tunceli'de 1940-1970 yılları arasında yapılan kamu yatırımları için bkz. (Sertel, 2012, s. 204-397).

olunmaması, adliye başkâtiplerinin seçiminde fevkalâde dikkatli olunması, tahsildarlık, muhtarlık gibi işlerde Türkleri ve Türkçe bilenleri kullanmak, Hükûmete tavsiye edilen asayiş tedbirlerindendi (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 68 452 4).

Şükrü Kaya raporunda Dersim'de her kazada sıhhi teşkilat kurmayı, dispanserler açmayı bölge halkının devlete karşı muhabbetini geliştirmek için çok önemsemişti. Bu maksatla Tunceli ıslahat programı kapsamında çalışmalara başlanmıştı. Ancak daha önceki yatırımlarda olduğu gibi sağlık yatırımlarında da devletin Tunceli'ye yönelik 1941 yılından itibaren ilgi azalması olmuştu. Bu durum 11 Aralık 1943 tarihli Necmeddin Sahir Silan tarafından hazırlanan raporla tespit edilip Parti genel merkezine aksettirilmişti (*Doğu Sorunu*, 2010, s. 187-206). Rapora göre Tunceli'de ıslahat programı kapsamında Çemişgezek ve Hozat gibi bazı ilçelerde dispanserler açılmıştı. Bu durum önceden halkın seyitlerden deva, ziyaretlerden şifa bekleyen vatandaş üzerinde iyi tesirler uyandırmıştı. Ancak Kalan ve Nazımiye gibi bazı ilçelerde henüz dispanserler açılmamış olması ve Pülümür gibi bazı ilçelerde de dispanser bulunduğu halde kapalı olması ve doktor bulunmaması halkta Hükûmete yönelik başlayan ilgiyi azaltmıştı (*Doğu Sorunu*, 2010, s. 235-238). Başlayan sağlık yatırımlarının istenilen hızda ilerleyememesini yine Türkiye ekonomisini de etkileyen Dünya Harbi koşullarına ve de Tunceli ıslahat programının mimarlarından Şükrü Kaya'nın Hükümetten ayrılmasına bağlayabiliriz.

Kaya'nın raporunda istediği hususlardan biri de Dersim'de mektepler açılmasıydı. Bu hususta devletin çok cömert davrandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Islahat programının üzerinden on yıl geçtikten sonra ülkedeki 6 ve daha yukarı yaşlardaki nüfus içinde okuma yazma bilenlerin sayısı 1945 yılında nüfusa oranla %30.22 idi. Bu oran Tunceli'de %20.68 idi. Bu oranla Tunceli, birçok Doğu vilayetinden bile daha iyi bir durumdaydı. Ağrı'da durum %13.93, Bingöl'de %7.13, Bitlis'te %11.07, Diyarbakır'da %14.55, Elazığ'da %19.78, Erzurum'da %19.50, Gaziantep'te %18.32, Hakkâri'de %5.93, Malatya'da %16.03, Mardin'de %8.64, Muş'ta %8.36, Siirt'te %9.01, Urfa'da %10.80, Van'da %13.37 idi (Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973: 5-14).

Güney Sınırlarındaki Kaçakçılığın Bölge Ekonomisine Etkisi ve Şükrü Kaya'nın Kaçakçılıkla Mücadelesi

Şükrü Kaya'nın bölge ziyaretinde üzerinde durduğu bir diğer önemli konu kaçakçılık idi. Ziyaret sırasında kaçakçılığa dair ortaya çıkan tespitler ve konu hakkında verilen mücadeleye geçmeden evvel o yıllarda Türkiye'yi de derinden etkileyen 1929 dünya ekonomik krizine karşı alınan tedbirlerden kısaca bahsetmekte fayda vardır. Dünya ekonomik krizi, Türkiye'de de krize yol açmıştı. Çünkü bu yıllarda Türkiye'nin ihracatı birkaç tarım ürününden ibaretti. Buna karşılık, bazı tarım ürünleri de dâhil olmak üzere birçok mal ithal edilmekteydi. Esasında Türkiye, 1929 yılına oldukça iyimser bir havada girdi. Ancak bu durum Mayıs ayından itibaren tersi yönde seyretmeye başladı. Buhan, ilk etapta Türk parasının değer kaybetmesine sebep oldu. Krize karşı alınan ilk tedbirler; (Tekeli ve İlkin 1983: 95-206) Merkez Bankası'nın kuruluşu, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ve Millî İktisat ve Tasarruf

Cemiyetinin kurulması olmuştu.⁷ Cemiyetin kuruluş amacı halkı israfla mücadeleye çağırarak ve yerli malı kullanmaya sevk etmektir. Bu maksatla sanayi ve ziraat kongreleri toplandı, sergiler açıldı.⁸ Yine krizin ilk vurduğu tarım sektöründe pamuk ve tütün gibi ihraç ürünlerini üreten çiftçileri desteklemek için çiftçilerin kullandığı krediler ucuzlatıldı, kooperatifleşme hızlandı (Aruoba 1982: 85-86). Kriz tüm dünyada fiyatları düşürmüştü. Bu da haliyle ihracat rakamlarına yansdı. 1929 yılında Türkiye'nin ihracatı 155 milyon lira iken 1933'te 96, 1934'te 92 milyon liraya kadar düştü. Gelirin büyük bir kısmı tarıma dayalı olan Hükûmet, ülkedeki ziraatı desteklemek adına 1932 yılında, Ziraat Bankası'na bağlı bir kuruluş meydana getirdi. Kuruluş daha sonra Toprak Mahsulleri Ofisi adını aldı (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1980: 135-136). Buhrana karşı düşünülen bir diğer tedbir, 30 Kasım 1931 tarih ve 1890 sayılı iktisadi buhran vergisi kanunu idi (*T.C. Resmî Gazete*, 01.11.1931, Sayı: 1964; *Kanunlar Dergisi*, C. 11). Krize karşı alınan tüm bu ilk tedbirlerin ardından devlet, 1930-1939 yılları arasında "korumacı ve devletçi" ekonomi diye tabir olunan politikaları takip etmeye başladı. Bu yıllarda milli sanayileşme denemesi içerisine girildi (Boratav, 1988, s. 45). Devlet eliyle birçok fabrika kuruldu (Korum, 1982, s. 72; Yenal, 2013, s. 86). Ülke ekonomisinin işte bu şekilde iyileştirilmeye çalışıldığı dönemde milli ekonomiyi kemiren kaçakçılık sorunu hükümetin bir an önce çözüme kavuşturmak istediği konular arasında ilk sırada yer aldı.

Dâhiliye Vekili çıktığı gezi öncesinde 25 Nisan 1931 tarihinde gümrük ve inhisar resimlerine tabi birçok eşyanın kaçakçılık yoluyla ülkeye girdiğinden dolayı güney vilayetlerinin dikkatini çekmişti. Bu vilayetlerden Cebelibereket vilayeti 21 Haziran 1931'de, (BCA, Fon Kodu: 30 10 Yer No: 180 243 21 lef 2-4) Gaziantep vilayeti de 12 Temmuz 1931'de (BCA, Fon Kodu: 30 10 Yer No: 180 243 21 lef 5-6) kaçakçılığa mani olacak tedbirler hakkında Vekâlete raporlar yazmıştı. Bu raporlar Vekâletten Başvekâlete gönderildi (BCA, Fon Kodu: 30 10 Yer No: 180 243 21 lef 1).

Dâhiliye Vekilinin seyahati, güney sınırlarında bir salgın halini alan kaçakçılığın men edilmesinin çarelerinin araştırılması yolunda mühim tetkiklere vesile oldu. Dâhiliye Vekili beraberindeki heyetle birlikte 22 Kasım 1931 tarihinde Diyarbakir'de ilin ithalat ve ihracatıyla uğraşan kesimi ile görüşmüş, bunlardan her türlü tafsilatı alarak bu meseleye temas etmişti. Hakkı Bey'in verdiği bilgiye göre güney sınırlarının arkasında çoğunlukla Ermeni koloniler tarafından idare edilerek kurulan kaçakçılık şebekesi Türkiye'nin hem milli iktisadına hem de ahlakına zarar vermektedir. Kaçakçılık şebekesi ta Akdeniz'in Doğu sahillerinden başlayarak Doğu sınırlarına kadar geniş bir saha üzerinde faaliyet yürütmektedir. Kaçakçılık yüzünden meydana gelen zararlar çok fazlaydı. Öncelikle kaçakçılık yüzünden devlet büyük bir gelirden mahrum kalıyordu. Diğer taraftan namuslu ticaret erbabı kaçak malla rekabet edemiyordu. Ayrıca kaçakçılık yaygın olduğu için halk arasında sanki mubahmış gibi bir telakki doğmuş ve bu suretle genel ahlaka da zarar vermektedir. Kaçakçılar sınırın ötesinde kazandıkları paralarla büyük kasabalar kurmaktaydılar. Bu da millî sanayi,

⁷ Cemiyet hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Semiz, 1991).

⁸ Bu kongre ve sergiler için bkz. (Özçaylak, 2017, s. 113-132; Sarıdoğan, 2014; Metintaş & Kayıran, 2016/1, Sayı: 23, 51).

millî iktisada zarar vermekteydi. Kaçakçılık bilhassa inhisara tabi olan ve devlet hazinesine en çok gelir getiren mallar üzerinden yapılmaktaydı. Bu havalide en çok kaçırılan ürün şekerdi. Petrol ve benzin kaçakçılığı nakil güçlüğünden dolayı nispeten daha azdı. Bundan sonra en çok kaçırılan mallar Avrupa ve Amerika'dan gelen kullanılmış yelek, ceket ve emsali eşyaydı. Bu tür bir kaçakçılık da ülke dâhilindeki trikotaj sanayiini darbelemektedir. Özellikle suni ipek kaçakçılığı adeta Türk ipek üretimini kurutmuştu. Bu mallar ucuz olduğu için kalitesiz olmasına rağmen çok tercih ediliyordu. Kaçakçılara mal verenler ise sınır boyundaki Ermeni kolonileriydi. Kaçakçılar mallarını yakalatsa bile tekrardan mal vermeye devam ediyorlardı. Heyet, Diyarbakir'den sonra Siirt, Urfa ve Mardin'de de kaçakçılık işiyle temas etmişti (Naşit Hakkı, *Hâkimiyeti Milliye*, 24 Kasım 1931).

Heyet 24 Kasım'da Siirt'e gitmişti (Hâkimiyeti Milliye 25 Kasım 1931). Naşit Hakkı'nın aktardıklarına göre 1931 yılının sonunda Siirt'te kaçakçılık şehirdeki normal ticareti bitirme noktasına getirmişti. Ticaret kasabadan köylere kaymıştı. Tillo köyü büyük bir kaçakçı ambarı olmuştu. Halk oraya gidip şeker, gaz ve bez ihtiyacını karşılıyordu. Kaçakçılar akşam karanlığında kaçak malı kasabaya sokuyorlardı. Bohaçılar da evlere gezdiriyordu. Kaçak mal Siirt'e Irak tarafından Zaho'dan Şırnak-Pervari-Eruh yoluyla, Suriye tarafından Andiver'den yine Şırnak yoluyla geliyordu. Bu durum Siirt'in yasal ticaretini etkilemiş, esnafı aylardan beri dükkânını açamaz hale düşürmüştü. Çarşı ticaret havasını kaybetmişti. Van ve Hakkâri'ye ise Irak'ın İmadiye merkezinden kaçak mal taşınıyordu. Bu yollar üzerinde köyler azdı. Araziyi bilenlerce bir köye uğramadan, bir jandarma yüzü görmeden Siirt'e hatta Van'a varabilmek mümkündü. Kaçak malı eskiden en çok deveci ve katırcılar taşırdı. Ancak bu tarih itibarıyla yolların yapılması kamyon ve otomobillerin işlemeye başlaması üzerine hayvan sırtında yapılan kaçak işi eski ehemmiyetini kaybetmişti (*Hâkimiyeti Milliye*, 27 Aralık 1931).

Dâhiliye Vekili 26 Kasım'da Mardin'e gitti (*Hâkimiyeti Milliye*, 27 Kasım 1931). O günlerde Mardin'in en büyük derdi kaçakçılıktı. Mardin güney sınırının 350 kilometrelik bir sahasına komşuydu. Bu geniş sınır sahasında kaçakçılık yapılmaktaydı. Sınırın diğer tarafında kaçakçılık sayesinde kurulmuş ve gelişmiş yerler vardı. Kasımlı, Andiver, Karaman ve Resulayn bu türdendi. Buralar eskiden ehemmiyetsiz küçük köy olduğu halde artık kaçakçılığa merkez olmaları sayesinde koca kasabalar olmuştu. Dâhiliye Vekili Mardin'de, kaçakçıların hangi yolları takip ettiğini ve bunun ortadan kaldırılması için ne gibi tedbirler alınması gerektiğini ehemmiyetle araştırmıştı. Hakkı Bey, Mardin ziyareti sırasında birçok tüccar ve halkın ileri gelenleriyle kaçakçılık meselesini görüşmüştü. Bunların ifadesine göre kaçak yüzünden Mardin'de ticaret günden güne bitmekteydi. Ticari faaliyet merkezi kaçakçı köylerine geçmişti. Köylüler ihtiyaçları fazlası malları getirip şehirlerde satıyorlardı. Bilhassa bohaçı kadınlar kaçak malların piyasaya sürülmesi işinde büyük rol oynamaktaydılar. Halkta kaçakçılığın ortadan kaldırılması için Hükümetçe lazım gelen tedbirlerin alındığına dair kanaat yaygınca da gümrük idarelerinde işlerin kolaylaştırılmasının da lüzumlu olduğu düşünülmekteydi. Gümrüklerde muamelenin uzun sürmesi kaçakçılığı teşvik ediyordu. Bir de kaçağı tutturan ve tutan muhbir ve

memurlara kanunen verilmesi lazım gelen ihbariye ve ikramiyelerin ödemesi bürokrasi ve zaman aldığından bu işten beklenen fayda sağlanamıyordu. Bu kişiler bu sebeple kayıtsız davranıyorlardı. Hakkı Bey, kaçakçılığı önlemek için muhafaza teşkilatını faydalı bir şekilde çalıştırmak gerektiği düşüncesini yazısında paylaşmıştı (Hâkimiyeti Milliye, 29 Kasım 1931). Hakkı Bey, heyetin Mardin'e gittiği gün çarşıda bir gram bile şekerin olmadığını yazmıştı. Buna hayretini gizleyemeyen Hakkı Bey, bu durumun sebebini daha sonra öğrenmişti. Sebep, askeri kıtaların on beş gün kadar Mardin arazisindeki köylerde tatbikat yapmasıydı. Kaçak yolları bu köyler civarına düştüğü için kaçakçılar Suriye'den kaçak mal getirememişlerdi. Mardin'e o yıllarda şeker, gaz, Japon bezi, ot ipek hep kaçak yollardan gelmekteydi. Yine Hakkı Bey'e göre Mardin çarşısında gümrükten geçirilmiş eşyaya rastlamak mümkün değildi. Aslında Mardin tüccar bir kasabaydı. Siirt'in, Diyarbekir'in, Elaziz'in ve Bitlis'in ticareti buradan geçirdi. Mardin'de komisyoncular, ithalatçılar bu yüzden geçinirdi. Kaçak havası Mardin'i saralı bu kişiler işsizdi. Köyler, kaçak ticaretinin pazarıydı. Küçük esnaf köyden vücuduna yirmi otuz çorap, puşi, ot ipek çarşaf sararak kasabaya gelirdi. Korkusuz kişiler mahalle içlerinde evlerini kaçakçı dükkânı yapmışlardı. Bu da haliyle büyük ticaret erbabını olumsuz etkilemişti (Hâkimiyeti Milliye, 29 Aralık 1931).

Heyet, 28 Kasım'da Urfa'nın Siverek kazasına geldi. Burada şehrin ihtiyaçları, umumi asayiş vaziyeti tetkik edildi. Daha sonra buradan hareket edilerek yolda Hilvan kazasına uğranılmış buranın umumi vaziyeti görüldükten sonra Urfa'ya gidilmişti (Hâkimiyeti Milliye, 30 Kasım 1931).

28 Kasım 1931 tarihinde Başvekil İsmet Paşa, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'ya çektiği telgrafla, Mecliste kaçakçılık aleyhinde özel surette tedbirler alınması için şiddetli bir isteğin olduğunu, bu bağlamda Kaya'dan önerdiği tedbirler ve tekliflerin olup olmadığını sormuştu (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 180 244 5 lef 1). Kaya, 29 Kasım'da Urfa'dan çektiği cevabi telgrafta, konuyla meşgul olduğunu, dâhil ve hariçteki kaçakçılık yollarının muhafazası ve denetlenmesi için kaçakçılıkla ilgili kanun hükümlerinin vilayetlerde tatbikini istemekle beraber Suriye sınırına dair Gaziantep ve İslâhiye'yi de gezdikten sonra Adana'dan rapor yazacağını belirtmişti.

Şükrü Kaya 1 Aralık'ta Urfa'nın Suruç kazasından Gaziantep'e hareket etti. Kaya, Urfa ziyaretinde hükümet binasında tüccarı toplayarak kaçakçılık hakkında esaslı malumat almış ve incelemelerde bulunmuştu. Urfa'nın ova köylerini ve jandarma karakollarını teftiş etmiş, köylülerin hayat tarzını görmüştü. Gece ise Vali konağında Jandarma Kumandanı, Kolordu Kumandanı, Birinci Umumi Müfettiş toplanarak yapılan seyahate ait müşahedeler birlikte değerlendirilmişti. Dâhiliye Vekili Suruç ziyaretinin ardından sınır hattına gitti (Hâkimiyeti Milliye, 2 Aralık 1931).

Şükrü Kaya, 3 Aralık'ta Gaziantep'te hükümet konağında memurları kabul etti. Vilayetin umumi işlerini tetkik etmiş, şehrin ihtiyaçları, elektrik ve su işleri hakkında izahat almıştı. Öğleden sonra Kilise gitmiş, kaçakçılığı tetkik ettikten sonra Antep'e geri dönmüştü. Vekil Antep'te mektepleri teftiş ettikten sonra Fevzipaşa ve İslâhiye'ye gitmiş orada da sınır vaziyetini tetkik ettikten sonra 4 Aralık'ta Osmaniye ve Ceyhan ziyaretlerinin ardından Adana'ya geçmişti (Hâkimiyeti Milliye, 4 Aralık 1931).

Naşit Hakkı Bey, kaçakçılığın olumsuz etkilediği diğer şehirler hakkında da ayrıntılı bilgiler vermişti. Hakkı Bey, sınır boyundaki Siverek, Urfa ve Gaziantep'in ticaret sayesinde zengin olduğunu ancak kaçakçılığın çıktığından beri bu şehirlerin ticaretinin bitme noktasına geldiğini, bu vilayetlerin yalnız gümrüklerinin hasılatının değil aynı zamanda bütçelerinin de, devlet hazinesine gönderdikleri vergilerde küçülmenin olduğunu aktarmıştı. Naşit Hakkı'ya göre o günlerde Siverek'te Urfa'da ve Gaziantep'te gümrük vererek ticaret yapanlar sayılıydı. Viranşehir üzerinden geçen Resülayn kaçak yolu Siverek'i "eme eme fakir düşürmüştü." Dört kapısı çöle açılan Urfa kaçakçılar tarafından soyulmuştu. Gaziantep ticareti de kaçakçıların avucuna düşmüştü. O günlerde bölgede en çok sigara kâğıdı kaçakçılığı yapılmaktaydı. 1931'in yalnız Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında bütün Türkiye'de yakalanan 123.817.439 varak sigara kâğıdının 2.275.370 varağı burada tutulmuştu. Hakkı Bey'e göre Kilis'e önceden senede iki yüz bin kilo şeker girerken artık bu şehrin rüsumat defterlerinde kaç senedir gümrüğü ödenerek geçmiş bir kilo şeker rastlanmazdı. Burada elektrik yoktu, halk gaz yakıyordu. Önceden Halep sınırlar içindeyken Kilis'e senede 10.000 teneke gaz göndermekteydi. Ancak dokuz seneden beri bir teneke gaz girmemişti. Yine Kilis'te kaçağı çok yapılan diğer ürünler de rakı ve tuz idi (*Hâkimiyeti Milliye*, 2 Ocak 1932).

Kaya, Adana incelemelerinin ardından 5 Aralık'ta Erzin'e hareket etmiş ardından (*Hâkimiyeti Milliye*, 6 Aralık 1931) 6 Aralık'ta Adana'dan hareketle (*Hâkimiyeti Milliye*, 6 Aralık 1931) 8 Aralık akşamı Ankara'ya dönmüştü (*Hâkimiyeti Milliye*, 9 Aralık 1931).

Vekil ve beraberindeki heyeti Ankara tren istasyonunda Meclis Reisi Kazım Paşa ve Başvekil İsmet Paşa ile Riyaseti Cumhur Umumi Kâtibi Tevfik Bey, Hükûmet üyeleri, mebuslar, askeri ve mülki erkân ile diğer görevliler karşılaşmıştı (*Hâkimiyeti Milliye*, 9 Aralık 1931).

Kaya, daha önce Adana'da yazacağını söylediği raporunu seyahatini daha tamamlamadan yazarak 5 Aralık 1931 tarihinde Başvekil'e gönderdi. 28 sayfalık ayrıntılı kaçakçılık raporunda, güney sınırındaki kaçakçılığın merkezinin Halep olduğu ve kaçak malın sınırdaki çeteler vasıtasıyla içerideki vilayetlere kadar ulaştırıldığı yazılmıştı. Bu çeteler Payas'tan Cizre'ye kadar yuvalanmışlardı. Çetelerin çoğunluğunu Ermeniler, Süryaniler ve Türkiye'den gidip oraya yerleşenler oluşturmaktaydı. Bu şubelere güneydeki Fransız makamları yardımcı olmaktaydı. Raporda kaçakçılığın yapılış şekilleri, en çok kaçırılan mallar ve kaçak güzergâhları hakkında da ayrıntılı bilgi verilmişti. Raporda Suriye ile olan sınırın uzunluğundan bahsedilirken bu denli uzun olan sınırın muhafazasının zorluğu teşkilat, personel ve denetim yetersizliğine bağlanmıştı. Kaya'nın verdiği bilgilere göre Cizre'den Cerablus'a kadar olan muhafaza teşkilatı, 400'ü piyade ve 396'sı süvari olmak üzere 796 muhafaza memurundan ibaretti. 900 kilometrelik mesafede ancak 12 bekçi kulübesi vardı. Bu şartlar altında sınırdaki kaçakçılığa mani olunamazdı. Bu sebeple teşkilat ve personel sayısı arttırılmalı ve personel sürekli denetlenmeliydi. Raporda kaçakçıların yargılanması ve cezalandırılmasına dair öneriler de sunulmuştu. Kaçakçılığa mani olacak tedbirler arasında Suriye'deki hâkim otoriteyle Türkiye arasında ilişkilerin geliştirilmesi de önerilmişti. Zira güneydeki Fransızlar sınırdaki aşiretleri kaçakçılığa

alıştırarak Türk devleti aleyhine kışkırtmaktaydı (BCA, Fon Kodu: 30 10, Yer No: 180 244 6).

6 Aralık'ta Başvekil İsmet Paşa, Kaya'ya gönderdiği telgrafta aldığı raporlardan sonra gerekli tedbirler için Ankara'ya ne zaman geleceğini sorarken; kaçakçılık hakkındaki raporları dikkatle okuduğunu ve bunlardan istifade ettiğini belirttikten sonra *"kaçakçılığa karşı muvaffak olamazsak mali ve iktisadi bir politika takip etmek imkânından me'yus (ümitsizliğe düşme) olmak lazımdır. Fırkanın maliye tetkik encümeni çalışıyor tabi sizin raporlarınız başlıca mesnet olacaktır" ..."Meclis dahi tatil için kaçak tertibatını bekliyor"* demişti (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 12 73 25 lef 2-3). Kaya, Başvekil'e verdiği cevapta alınacak etkili tedbirlerle kaçakçılığa karşı muvaffak olunacağını belirtmişti (BCA, Fon Kodu: 30 10 0 0, Yer No: 12 73 25 lef 1).

Şükrü Kaya, inceleme gezisinin ardından 11 Aralık 1931'de kaçakçılıkla ilgili olarak vilayetlere bir yazı gönderdi. Kaya, bu yazısında kaçakçılık meselesinde vazife sahiplerinin bu işe yeterli derecede ehemmiyet vermediklerini gördüğünü, millî hayatı *"kemiren bu marazın"* devamının mümkün olmadığı ve *"kaçakla; kaçakçılıkla çok şiddetli ve mütemadi bir şekilde mücadeleye geçmek katiyen lâzım"* demişti. Kaya, kaçakçılığın men ve takibi hakkında 1510 sayılı Kanun'la Vilâyetler İdaresi Kanunu'nun idare amirlerini bu sahada yetkili kıldığını hatırlatarak idare amirlerini görevlerini yerine getirmeleri konusunda uyarıyordu. Kaya, bölge ziyaretinde kaçakçılığın kasaba ve şehirlerde sermaye sahipleri tarafından buralara yakın köylerde gizli depolar kurmak suretiyle yapıldığını gördüğünü, bu sebeple kasaba ve şehirlerin yanı sıra devamlı surette köylerde de sık sık taramanın yapılmasını istemişti. Bu sayede kaçakçılık yüzde seksen durdurulacaktı. Kaya, kaçakçılıkla mücadele konusunda yerel bazda idare amirlerinin neşriyat yaparak, sivil toplum kuruluşlarıyla ortaklaşa çalışmasını önermiş, kaçakçılıkla mücadelede başarılı olan görevlilerin faaliyetlerini bizzat takip ve bunu muvaffakiyetli mesailerini için ölçü addedeceğini belirtmişti. Kaya, kaçakçılıkla mücadele için çatışmalı ve çatışmasız her kaçak vakasının bir rapor ve telgrafla Vekâlete bildirilmesini ve ayrıca her ayın on beşinde Vekâlette bulunmak üzere bir ay evvelki kaçak vakaları hakkında alınan tedbirler ve uğranılan müşkülât ve teklifleri ihtiva eden bir raporun da Dâhiliye ve Maliye Vekâletlerine gönderilmesini Birinci Umumi Müfettişlik ve valiliklerden istemişti (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Tite) Arşivi, Kutu No: 26, Gömlek No: 21, Belge No: 21001).

Kaya'nın sunduğu rapor devletin en üst makamları nezdinde ciddiye alınmış olmalı ki çıkarılması düşünülen kaçakçılık kanunuyla ilgili olarak süreç hemen başlatıldı. 13 Aralık'ta Parti Tali Komisyonu Mecliste Kazım Paşa'nın riyasetinde toplandı. Toplantıda kaçakçılıkla mücadele için alakadar vekiller rapor üzerinde görüştü (*Hâkimiyeti Milliye*, 14 Aralık 1931).

Hükümet, kaçakçılık kanunundan önce gümrük muamelelerinin aldığı hususi ehemmiyet, inhisar işlerinin çokluğu, kaçakçılık için alınan ciddi tedbirlerin Maliye Vekâletinin asli hizmetlerinden ayrı olarak takibinin devlet tarafından daha faydalı olacağı düşüncesiyle Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti adı altında 29 Aralık 1931'de bir vekâlet kurdu muştı (*T.C. Resmî Gazete*, 10 Aralık 1931, Sayı: 1989; TBMMZC, C. 5, Devre 4, İçtima 1, 136-138 (29.12.1931)).

Esasını Şükrü Kaya'nın hazırladığı 7 Ocak 1932 tarih ve 1918 sayılı "*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun*" için tasarı, 22 Aralık 1931 tarihli Hükümet toplantısında kabul edilerek Meclise sunuldu. Tasarıda kaçakçılığın o günkü vaziyetinin "*bir memleket meselesi*" haline geldiği ifade edilmişti. Daha önceden yürürlüğe konulan 1126 ve 1510 sayılı Kanunlar ihtiyacı karşılamadığından yeni çıkarılacak kanunla "*devletin bütün kuvvet ve vasıtalarını*" harekete geçirmek hedeflendiği gibi bu Kanunlarla işlenen suçlara karşı verilen cezaların da kaçakçılığı engelleyemediği belirtilmişti (TBMM 56 No'lu Komisyon Raporu, 23.12.1931).

Hükümet, tasarının Mecliste acil olarak görüşülmesini istedi (TBMMZC, Devre 4, İçtima 1, C. 5, 1932, 177) Kanun'un 1. maddesiyle kaçakçılığın tanımı yapılmıştı. 2. maddeyle "*devletin, mahalli idarelerin, belediyelerin ve bunlara ait müesseselerin memur ve müstahdemleri ile mahalle ve köy muhtarları ve ihtiyar heyeti azaları, mahalle ve kır ve orman bekçileri, köy korucuları, kaçakçılık fiillerini bunları men ve takip ve tahkik ile mükellef olanlara ihbara mecburdurlar. Bunlardan mahalle ve köy muhtarları ve ihtiyar heyeti azaları, mahalle ve kır orman bekçileri ve köy korucuları, kaçakçılık fiillerini men ve takip ve tahkik ile mükellef memurların bulunmadığı yerlerde, bizzat men ve takip ile mükelleftirler*" denilerek adeta merkezi ya da yerel bazda hiç fark etmeksizin tüm devlet görevlileri kaçakçılıkla mücadelede sorumlu kılınmıştı. Kanun'un 23-52. maddeleri kaçakçılara ve bunlara yardım eden ya da müsamaha gösteren devlet görevlilerine karşı verilecek cezaları tayin etmişti. Bu cezalar kaçığın türüne göre şiddetlenirken kaçakçıların çok ağır yaptırımlara maruz kalacağı açıkça belirtilmişti (T.C. Resmî Gazete, 12 Ocak 1932, Sayı: 2000).

Hükümet kaçakçılıkla mücadelede işi sıkı tutmaktaydı. Bu maksatla Cumhuriyet'in 10. Yılı şerefine çıkarılan Af Kanunu'ndan kaçakçıların yararlanmasına müsaade edilmedi. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen kaçakçılık engellenemiyordu. Başvekil İsmet İnönü'nün Doğu illeri gezisinde İnönü, Mardin'de bir yılda tüketilen 260 bin top bezden sadece 3 bin topunun gümrük muamelesine tabi tutulup tüketildiğini, geriye kalanının ise kaçak olduğunu, bunda güneydeki Fransızların kaçakçılar lehine hareket etmesinin etkili olduğunu yazmıştı. Kaçakçılık meselesi 1936 yılında Umumi Müfettişler toplantısında da görüşüldü. Burada kaçakçılığa tamamen engel olunamamasının önündeki en büyük engel olarak yeterli karakol ve personelin olmaması gösterilmişti. Bu durum da Kaya'nın 1931 yılında hazırladığı rapordaki eksikliğin hala devam ettiğini göstermekteydi. Şükrü Kaya, Dâhiliye Vekili olarak bulunduğu dönem boyunca kaçakçılara karşı amansız bir mücadele ve tutum içerisinde olmuştu. Ancak o dönemde kaçakçılığın tam olarak bitirilebildiğini söyleyemeyiz.⁹

SONUÇ

1927 yılından 11 Kasım 1938'e kadar Dâhiliye Vekilliği görevinde bulunan Şükrü Kaya o dönem devletin takip ettiği politikalarda birinci derecede etkili olan isimlerden biridir. Şükrü Kaya, 1931 yılında o yıllarda Türkiye'nin iki önemli sorunu hakkında yerinde tespitler ve kalıcı çözümler üretmek amacıyla bir ay süren Doğu ve Güney

⁹ Bu dönem kaçakçılıkla mücadele için bkz. (Köse, 2020, s. 46, 1556-1588).

vilayetleri gezisine çıktı. Bu sorunlardan biri Osmanlı'dan beri sürekli asayiş sorunlarıyla gündemde olan Dersim sorunu idi. Osmanlı'nın da son zamanlarında bölgede merkezi otoritenin diğer vilayetler seviyesine çıkarma hedefini, Cumhuriyet Türkiye'si, ilk yıllarda Şeyh Sait İsyanı, Ağrı isyanı gibi muhtelif iç sorunlar ve inkılapların yerleştirilmesi gibi meşguliyetler dolayısıyla gerçekleştirememişti. Bu konuların halli ya da belli bir seviyeye çıkarılmasının ardından Dersim sorununa etraflıca eğilebilmek için fırsat bulunabilmişti. Bir diğer sorun, Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede yaşanan asayiş problemlerinden dolayı gezi tarihine kadar ciddi anlamda tedbirlerin alınmadığı kaçakçılık meselesi idi. Milli ekonomiyi kemiren bu mesele, Türkiye'nin de içinden geçtiği dünya ekonomik krizi şartları içerisinde mutlak surette tedbir alınması gereken bir mesele idi. İşte bu bağlamda bu iki konunun doğrudan birinci derecede muhatabı olan Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın bölge gezisi ve sonuçları önem arz etmektedir. Şükrü Kaya, Dersim ve kaçakçılık meseleleriyle ilgili iki önemli rapor hazırladı. Hazırlanan raporlar Hükümet tarafından çok önemsendi ve neredeyse önerilen tedbirler olduğu gibi uygulama safhasına konuldu. Bu durum Kaya'nın dönem politikalarında ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

Kaya'nın Dersim'le ilgili hazırladığı raporda, Dersim'de yapılacak olan ıslahat için öncelikle Dersim'in silahlardan arındırılması bunun için de askeri harekete ihtiyaç olduğu belirtilmişti. Yapılan bu önerinin ardından 1935 yılında harekete geçen devlet, 1939 yılına gelindiğinde bölgede asayişi sağladı. Kaya, Dersim meselesine sadece orada otoriteyi sağlamak, asayişi temin etmek hedefiyle bakmamıştı. Bölgenin sorunlarına karşı kalıcı çözümler üretmek için de öneriler de bulunmuştu. Bu öneriler doğrultusunda devlet, bölge halkının maişetini sağlayabilmeleri, çapulculuğa yönlendirilmeleri için ovalara inmelerini, iş sahalarına yerleştirilmelerini sağlamıştı. Yine yol, köprü, sağlık tesisi gibi inşaatlar da Hükümetin o dönem bütçesinin verdiği imkânlar ölçüsünde yapılmaya çalışıldı. Bu sonucun da bize özelde Şükrü Kaya'nın genelde de devletin bölgeye ve bölge insanına karşı şefkatli yüzünü gösterdiğini söyleyebiliriz. Bütçenin o yıllarda yetersiz kalmasının sebebinin, 1929 ekonomik krizin etkilerinin hala sürüyor olması, bununla birlikte 1939 yılında başlayan Dünya Harbi'nin devletin tüm dikkat ve harcamalarını savunma harcamalarına ayırmasına ve son olarak da Dersim/Tunceli ıslahat programının mimarlarından Şükrü Kaya'nın Dâhiliye Vekilliği görevinden ayrılmasına bağlayabiliriz.

Kaya'nın kaçakçılıkla ilgili olarak hazırladığı 5 Aralık 1931 tarihli rapor Hükümet tarafından ciddiyetle ele alınarak kaçakçılıkla mücadelede esas olarak kabul edilmişti. Hükümet rapordaki tespit ve öneriler doğrultusunda ilk önce 29 Aralık 1931'de Gümrük ve İhisarlar Vekâleti adı altında bir vekâleti kurmuş, ardından da 7 Ocak 1932 tarih ve 1918 sayılı "*Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun*"u çıkartmıştı. Kanun'la kaçakçılığın engellenmesine dair çok ağır cezalar getirilmişti. Ancak Kaya'nın Dâhiliye Vekâletinin sonraki yıllarında kaçakçılıkla mücadelede en önemli hususlardan olan karakol ve personel sorunu bir türlü aşılamadığı için o dönemde kaçakçılık sorunu ülke gündeminden düşürülemedi.

EXTENDED ABSTRACT

Şükrü Kaya served as interior minister from 1927 to the end of 1938 in Turkey and accomplished very important works. Two of these important works are the reports he prepared on the issue of Dersim and smuggling. These reports were prepared after Şükrü Kaya's investigate tour to the Eastern and Southern provinces in 1931. Indeed, in this study, this investigate tour, the reports were prepared and the results were examined.

In the last years of the Ottoman Empire and the earliest years of the Republic, Dersim continually occupied the agenda of the state with public order issues. We cannot attribute the dozens of rebellions or crises in the region to a single problem. The government established the General Inspectorships organization in 1927 in order to produce continuous, fast, and practical solutions against threats in Dersim and the region. Although the establishment of the inspectorates had an immediate effect on the tribes of Dersim, some tribes began to fail to fulfill their responsibilities to the state again and became violating the security of the region.

Şükrü Kaya had also visited Dersim during his investigate tour to the region. The purpose of the investigate trip was to obtain more information about the administrative and economic measures that had to be taken to ensure the loyalty of the people of Dersim to the Government of the Republic. The report prepared on 18 November 1931 for the issue of Dersim, compared to previous reports, includes military, financial, administrative, political, etc. It engaged attention with its more comprehensive and longer-term solution proposals that touch on many issues.

In the report, a radical and permanent reform was the strategy proposed for the issue of Dersim. The purpose of the reform implementation was to bring the government influence in Dersim to the level of other provinces and to make the people of the region capable of fulfilling their government responsibilities by guiding them to agriculture, trade, and artisanship. For this, weapons had to be collected in Dersim and the tribal chiefs had to be removed from there. Doing all this required military operation. Again, the military operation had to be followed by a serious administrative reform.

Tunceli reform program could only be started in 1936 because of the shoestring budget. After the military operations in 1937 and 1938, in 1939, security was largely ensured in the region. The collection of weapons and the forced migration of some tribal leaders to the Western provinces, among the issues proposed in the report, were achieved to a great extent. Work and agricultural land were provided to the people of the region so that the people of Dersim could earn their living and give up looting. A significant amount of government offices, police stations, schools, bridges, and roads were built in Tunceli. Again, efforts were made to expand the sanitary organization in the region and to open dispensaries. What was done was much less than planned. After this date, public investments continued in Tunceli more than in many other provinces. However, it was not to the extent desired. Budgetary policies, World War II

conditions, and the departure of Şükrü Kaya, one of the architects of the Tunceli reform program, were influential in this.

Another issue that Şükrü Kaya focused on during his visit to the region was smuggling. While some measures were taken against the crisis in Turkey, which was deeply affected by the 1929 world economic crisis, the problem of smuggling, which gnawed at the national economy, was among the issues that the government wanted to solve as soon as possible.

Şükrü Kaya's investigate tour has been instrumental in important investigations in the look for ways to prevent smuggling at the southern borders. In those years, smugglers were operating on a wide area originating from the eastern shores of the Mediterranean to the eastern borders. The damage caused by smuggling was enormous. So that reasons normal trade in the provinces along the border line came to the end. After long on-site inspections, Şükrü Kaya sent his report on smuggling to the Prime Minister on 5 December 1931. In the report, it was written that the center of smuggling on the southern border was Aleppo and that the smuggled goods were transported to the provinces inside by means of gangs on the border. These gangs were nested from Payas to Cizre. The majority of the gangs consisted of Armenians, Assyrians and those who settled there from Turkey. These gangs were supported by the French authorities in the south. In the report, the difficulty of maintaining such a long border with Syria was attributed to the lack of organization, personnel and supervision.

The report also suggested punishing smugglers and improving relations between the French authorities in Syria and Turkey . The report presented by Kaya became the basis for the "Law on the prevention and prosecution of smuggling" dated 7 January 1932 and numbered 1918. Afterwards, despite the constant struggle of the Government against smuggling, especially the Ministry of Internal Affairs, the smuggling could not be completely prevented at that time.

KAYNAKÇA**1. Arşivler**

T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (Atase)
Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Tite) Arşivi

2. Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi
Hâkimiyeti Milliye
Kanunlar Dergisi
Resmî Cerîde
T.C. Resmî Gazete
Ulus

3. Diğer Kaynaklar

- AKGÜL, S. (1992). *Yakın tarihimizde dersim isyanları ve gerçekler*. İstanbul: Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi: 4.
- ALAKOM, R. (2011). *Xoybûn örgütü ve Ağrı ayaklanması*. İstanbul: Avesta Yay.
- ARFA, H. (1968). *The Kurds*. Oxford University Press.
- ARUOBA, Ç. (1992). Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türkiye'nin tarımsal yapısı ve tarıma yönelik politikalar. *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, 79-82.
- BANOĞLU, N. A. (13 Eylül 1937). Dersim muhalefetinin başı nasıl adamdı, neler yaptı. *Kurun*.
- BEŞİKÇİ, İ. (1990). *Tunceli kanunu (1935) ve Dersim jenosidi*. İstanbul: Belge Yay.
- BOIS, T. (1966). *The Kurds*. Beirut.
- BORATAV, K. (1988). *Türkiye iktisat tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BURGAÇ, M. (2013). *Türkiye'de umumi müfettişliklerin kurulması ve Trakya umumi müfettişliği*. Ankara: Atam Yay.
- Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi (1923-1978)*. (1980). İstanbul: Akbank Kültür Yay.
- DERSİMİ, M. N. (2012). *Kürdistan tarihinde Dersim*. İstanbul: Doz Yay.
- Dersim*, (t.y.). Jandarma Umum Kumandanlığı Yay.
- Doğu Sorunu*. (2010). Necmeddin Sahir Silan raporları. (Tuba, A. & Muazzez, P. Der.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- GÜNEL, N. (2010). *Dersim isyanı*. İstanbul: Paraf Yay.
- HALLI, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- KAYA, Y. (2012). *Bir devlet ve siyaset adamı Şükrü Kaya* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kayseri.
- KOCA, H. (1998). *Yakın tarihten Günümüze Hükûmetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu politikaları*. Konya: Mikro Yay.
- KOÇAK, C. (2010). *Umumi müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul: İletişim Yay.
- KORUM, U. (1982). "1923-1929 döneminde Türkiye'de imalat sanayii ve sanayi politikaları". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*. Ankara.
- KÖSE, R. (2019). *CHP ve DP hükûmetleri dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu politikaları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- KÖSE, R. (2020, 46). Cumhuriyet döneminde doğu sınırlarında kaçakçılıkla mücadele (1923-1950). *Journal of History School*, 1556-1588.

- METİNTAŞ, M. Y. & KAYIRAN, M. (2006). 1929 dünya ekonomik krizinin Türk tarımına etkileri ve 1931 birinci Türkiye ziraat kongresi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/23.
- Millî Eğitimde 50 Yıl 1923-1973.
- Naşit, H. (1931). Şark seyahati ve kaçakçılık meselesi. *Hâkimiyeti Milliye*. 24 Kasım 1931.
- ÖZÇAYLAK, A. (2017). *Cumhuriyet dönemi ekonomisinde yerli malı politikaları ve uygulamaları*, Ankara: Atam Yay.
- ÖZKÖK, B. (1937). *Osmanlılar devrinde Dersim isyanları*, İstanbul: Askeri Matbaa.
- ÖZTÜRK, H. (t.y.). *Tarihimizde Tunceli ve Ermeni mezâlimi*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
- ÖZTÜRK, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt raporu*. İstanbul: Doğan Kitap.
- SARIDOĞAN, Ö. (2014). *Tasarruf ve yerli malı haftası kutlamaları (1929-1949)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- SARINAY, Y. (1996). Hoybun cemiyeti ve Türkiye'ye karşı faaliyetleri. *Atam Dergisi*.
- SASUNİ, G. (1992). *Kürt ulusal hareketleri ve 15. yy'dan günümüze Ermeni Kürt ilişkileri*. İstanbul: Med Yay.
- SEMİZ, Y. (1991). *1929-1938 dönemi'nde millî iktisat ve tasarruf cemiyeti* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi: Konya.
- SERTEL, S. (2012). *Cumhuriyet döneminde Tunceli (1940-1970)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi: Elazığ.
- SOLAK, M. (2010). *Atatürk döneminde Şükrü Kaya'nın siyasi hayatı (1923-1938)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü: Ankara.
- TAŞ, S. (1997). *Umumi müfettişlikler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.
- TBMM 56 No'lu Komisyon Raporu, 23.12.1931.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1932), Devre: 4, C. 5, İçtima 1, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1937), Devre: 5, C. 17, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi, (1937), Devre: 5, C. 19, İçtima: 2, Ankara: TBMM Matbaası.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, C. 19, İçtima: 2.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 6, C. 4, İçtima: F., (7 Temmuz 1939).
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, C. 7, İçtima: 1.
- TEKELİ, İ. & İLKİN, S. (1983). *1929 dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları*. Ankara: ODTÜ Yay.
- ULUĞ, N. H. (2011). *Derebeyi ve Dersim*. İstanbul: Kaynak Yay.
- Umumî müfettişler toplantı tutanakları-1936*. (2010). (Varlık. M. B., Haz.) Ankara: Dipnot Yay.
- YENAL, O. (2013). *Cumhuriyet'in iktisat tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- ZELYUT, R. (2013). *Dersim isyanları Seyyit Rıza gerçeği*. Ankara: Kripto Yay.